

Гаращенко С. В.

ВПЛИВ ГЕНДЕРНОГО ПІДХОДУ НА ФОРМУВАННЯ ТИПУ ВИБОРЧОЇ СИСТЕМИ

У статті розкрито вплив гендерного підходу на формування типу виборчої системи (пропорційної та мажоритарної) суспільства. Запропоновано критерії типологізації виборчих систем за рівнем інтегрованості гендерного підходу.

Ключові слова: виборчі системи, гендерний підхід, вибори.

Забезпечення гендерної рівності в українській політиці та в механізмах прийняття рішень у представницьких органах влади (у парламенті, органах місцевого самоврядування) відбувається різними шляхами. Традиційним та основним способом збільшення кількості жінок у владі є вибори до представницьких органів різних рівнів. В Україні напередодні чергових парламентських виборів у 2012 р. тема гендерної рівності у вищому законодавчому органі знову набуває актуальності, перед українським суспільством постають нагальні виклики, для жіночого руху виникають нові можливості.

Вивчення шляхів інтеграції гендерного підходу в політиці через виборчий процес розпочалося в українській суспільній науці у 1990-х рр. Серед відомих вітчизняних дослідників проблем гендерної рівності варто назвати Т. Мельник, О. Сусліву, Л. Кобелянську, С. Оксамитну, О. Ярош, С. Павличко, Л. Смоляр, Т. Марценюк, І. Жеребкіну й інших.

У сучасній політологічній літературі переважає розуміння виборчої системи як способу розподілу місць у тих чи інших органах державної влади між кандидатами або політичними силами залежно від результатів голосування виборців. Ю. Тихомиров вводить до політичної системи чотири «підсистеми». Однією з них є інституційна підсистема, до якої належить й інститут безпосередньої демократії – вибори [6, с. 4]. Залежно від типу політичної системи і традицій, які склалися в різних країнах, виборчі системи можуть розрізнятися за багатьма параметрами та мати чимало особливостей.

Традиційно виборчі системи поділяють на мажоритарні, пропорційні та змішані. В основі мажоритарної системи лежить принцип більшості (переможцем на виборах стає кандидат, який отримав найбільше голосів). Виборчі округи у такій системі одномандатні, тобто від кожного округу обирають одного депутата. Мажоритарна система має свої види: система двох ту-

рів та альтернативне голосування. Нині систему двох турів використовують у США, Канаді, Великобританії, Новій Зеландії тощо [9]. Цей вид виборчої системи продукує можливості і водночас перепони для встановлення гендерної рівності в суспільствах. По-перше, передбачається (але не гарантується), що мажоритарна виборча система надає можливості висувати свою кандидатуру кожному, незалежно від статі і політичних переконань. По-друге, за мажоритарної системи кандидат має проводити постійну роботу з виборцями та виконувати виборчі обіцянки, що частково (чи повністю) звільняє від партійної дисципліни. Це дає змогу кандидатам, особливо жінкам, вільно обирати найгостріші проблеми своїх виборців і спиратися на певну соціальну групу (жінок, інвалідів тощо), знаходити підхід до кожної групи. По-третє, мажоритарна система сприяє формуванню досвідчених політиків на різних рівнях у розвинутих державах та країнах, які розвиваються, що в майбутньому зумовить підвищення професійності серед жінок-політиків.

Разом з тим мажоритарна система створює певні загрози для просування гендерного підходу. Вона потребує значних фінансових ресурсів або ж використання адміністративного ресурсу, що не завжди сприяє успішній виборчій кампанії жінок. Більшість міжнародних експертів (ОБСЄ, БДПЛ, ПРООН та інших міжнародних організацій) обстоюють думку, що мажоритарна система не допомагає формуванню гендерної рівності у представницьких органах влади.

Пропорційна система передбачає голосування за списками партій, що означає виділення багатомандатного округу (ним є вся територія країни) або кількох округів. В Україні запроваджено вибори за пропорційною системою з 2006 р., однак місцеві вибори 2010 р. та заплановані вибори до Верховної Ради 2012 р. уже відбуваються за змішаною системою. Вибори за правилами пропорційної системи передбачають, що кожна

партія, яка подолає конкретний відсотковий поріг, отримує у парламенті чи будь-якому іншому представницькому органі кількість мандатів, пропорційну кількості відданих за неї голосів.

Існує кілька різновидів класифікацій пропорційної виборчої системи, серед яких, зокрема, такі:

1. За видом партійних виборчих списків (залежно від рівня представницької влади) виділяють виборчі системи *із загальнонаціональним партійним списком* (Ізраїль, Нідерланди) та *з регіональними партійними списками*, що передбачає формування кількох округів (Австрія, Скандинавські країни, Іспанія тощо).

Порівнюючи виборчі списки українських політичних партій (і партій інших пострадянських країн) до парламенту й органів місцевого самоврядування, з позиції гендерної рівності можна констатувати, що гендерно збалансованішими є партійні виборчі списки, сформовані на регіональному рівні. Адже до прохідної частини партійного загальнонаціонального виборчого списку потрапити досить складно, особливо жінкам у країнах, де не передбачено виборчих (партійних) квот. Зазвичай це стосується партій, що мають рейтинги, вищі за встановлений прохідний відсоток.

2. Виборчі системи також поділяють на *закриті* (виборець голосує за партію і не може надати перевагу окремим кандидатам із партійного списку; кандидати у ньому розташовані у порядку зменшення пріоритетності, й ті, чиє прізвище стоїть наприкінці списку, мають менше шансів на перемогу) та *відкриті* – така система дає змогу голосувати за партію і надавати перевагу комусь з її кандидатів, тобто виборці можуть змінити розташування кандидатів у списку – виборець ставить певну відмітку (передбачену виборчим законодавством) навпроти прізвищ кандидатів, яких він хотів би бачити (Бельгія); вписує прізвища кандидатів у бюлетень (Італія); розташовує кандидатів за ступенем значущості (Швейцарія, Люксембург тощо) [9].

Закриті списки кандидатів здатні дискримінувати певну статтю, переважно жінок, розміщуючи кандидата в менш імовірній прохідній частині, тобто наприкінці списку. Виборцям і громадськості важко впливати на формування таких списків. Єдиний спосіб – проведення підготовчої роботи з політичними партіями, які добровільно включали б жінок до прохідної частини.

Поширеним способом встановлення гендерно збалансованого списку є законодавчо закріплені механізми (квотування), що зобов'язують партії враховувати представництво обох статей. Своєю чергою, ситуація з квотуванням може стосуватися й відкритих списків, однак можливість виборців впливати на рейтинг кандидатів

здатна стати як перевагою для жінок, так і загрозою для їх обрання. У такій системі списків для кожної з жінок-кандидаток важливо активно проводити кампанію на підтримку своєї кандидатури. Окрім того, індикатором належного рівня інтегрованості гендерного підходу в політичній системі є готовність суспільства (виборця) голосувати за жінок, надавати їм можливість реалізовувати власну програму.

На думку деяких західних дослідників (таким, як Р. Музер [5], А. Лейпхарт [11, с. 23–30], Р. Мейтленд та Д. Стедлер [12, с. 712–713]), перевагою пропорційної партійної системи є можливість політичних партій регулювати представленість національних і релігійних меншин та гарантувати їхню участь у владних органах різних рівнів, вводячи їх до виборчого списку партії. Окрім того, на думку М. Дюверже, така виборча система стимулює розвиток партійної системи [3, с. 300] та, як стверджує А. Лейпхарт, сприяє подальшим демократичним перетворенням [11, с. 23–30]. Однак найчастіше вона зумовлює розвиток партій у державах з усталеною формою демократії, адже пропорційна система виборів не завжди зменшує елітарну корумпованість партійної системи.

Порівняльний аналіз різних країн, який здійснила дослідниця В. Рул, свідчить про безпосередній зв'язок між типом виборчої системи та відсотком жінок, яких обрано до представницьких органів. У середньому держави, що використовують пропорційну систему при партійних списках кандидатів, мають більш ніж удвічі більше жінок (20 %) порівняно з державами з мажоритарною системою (9 %) [14, с. 18].

На думку професора Сіднейського університету П. Норіс, вибори за партійною системою сприяють зниженню упередженості до жінок, адже виборець голосує за партію, а не за особистість, як це відбувається на одномандатних округах, де гендер може стати вагомим чинником, доволі часто не на користь жінок [13, с. 130].

Цю думку підтверджують дослідження Національного демократичного інституту (НДІ), який здійснив аналіз парламентського складу України за весь період незалежності та запропонував можливий вплив нового (2011) закону про вибори на гендерний баланс у Верховній Раді в результаті виборів 2012 р. Інститут прогнозує, що частка жінок у парламенті могла б збільшитися з 8,1 % до 11,1 % за умови пропорційної виборчої системи. Однак у рамках змішаної виборчої системи Україна зробить крок назад, оскільки жінки отримають лише близько 6,2 % місць у Верховній Раді. Поєднання пропонованої змішаної виборчої системи з відсутністю механізму квотування негативно вплине на рівень пред-

ставництва жінок у парламенті. Зокрема, частина, що стосується виборів в одномандатних округах, ніяк не стимулює висунення й обрання жінок. В Україні жінки мають значно менший доступ до ресурсів, необхідних для розробки та проведення виборчих кампаній. Про це свідчать результати парламентських виборів минулих років, що відбувалися за змішаною чи мажоритарною системами, коли рівень представництва жінок був нижчим, ніж нині (7,1 % у 1998–2002 рр. і 6,2 % у 2002–2006 рр.). Ця приблизна оцінка (6,2 %) базується на розрахунках НДІ щодо розподілу місць серед партій та окремих кандидатів від партій, зокрема, на основі вивчення громадської думки, проведеного Центром Разумкова у травні 2011 р. Також було зроблено припущення про кількість жінок, яких, імовірно, буде висунуто від кожної з партій, та можливості жінок-кандидаток в одномандатних округах скористатися допомогою партії [1, с. 8].

Найчастіше таку ситуацію можна спостерігати на виборах до вищого законодавчого органу – парламенту. На місцевих виборах, де фінансовий ресурс і територіальні межі округів менші, гендерний чинник може мати свої переваги для жінок та національних меншин. У результаті виборів 2010 р. до обласних рад було обрано 10 % жінок від загальної кількості депутатів в Україні, з них 34 % за одномандатними округами, а до міських рад міст обласного значення – 16 % жінок від загальної кількості депутатів, з них 46,7 % за одномандатними виборчими округами [2]. Отже, в результаті виборів 2010 р. кількість жінок у місцевих радах значно зросла порівняно з попереднім скликанням.

Наступні вибори до Верховної Ради України відбудуться в 2012 р. за змішаною системою виборів [2]. Попередні вибори за змішаною системою в Україні було проведено в 2002 р. Така система надає можливість порівняти результати виборів до парламенту та здійснити гендерний аналіз новообраного складу Верховної Ради. Крім того, результати наступних виборів допоможуть зробити попередній висновок, базуючись на порівнянні даних виборів 2002 і 2012 рр. за змішаною системою та 2006 й 2007 рр. за пропорційною.

Один із провідних дослідників впливу виборчих систем на показники представництва жінок у виборчих органах влади Р. Мозер вважає: використовуючи контрольне порівняння – частки жінок, обраних за багатомандатними й одномандатними округами, є підстави зробити припущення, що виборча система, незалежно від інших імовірних факторів (які можна вважати постійними), впливає на жіноче представництво в разі, якщо виявляється статистично значуща відмінність у пропорції жінок, обраних за різними

виборчими системами [5]. Окрім того, Р. Мозер зазначає, що на противагу усталеним демократичним режимам посткомуністичні держави не демонструють істотних відмінностей щодо частки жінок, обраних до законодавчих органів за одномандатними та багатомандатними округами в умовах змішаних систем. Таке припущення підтверджують результати місцевих виборів 2010 р. в Україні.

Види виборчих систем за рівнем інтегрованості гендерного підходу до виборчих систем розрізняють на основі таких критеріїв:

- 1) наявність виборчого права (право голосувати) і, зокрема, його наявність чи відсутність у жінок;
- 2) наявність чи відсутність юридично закріпленої можливості бути обраним до представницьких органів влади різних рівнів незалежно від статі (гарантоване право, закріплене конституцією чи іншими законодавчими актами);
- 3) наявність чи відсутність гендерного квотування;
- 4) наявність чи відсутність ознак гендерно сформованої системи: гендерно сталі (сформовані) системи – системи, що вже не потребують квотування чи інших форм підтримки рівності, та ті, що розвиваються, – системи на перехідному етапі між сформованим станом і тими, в яких ще діють спеціальні заходи щодо встановлення рівності.

На основі названих критеріїв спробуємо визначити типи виборчих систем. У цьому контексті (не розглядаючи проблематики виборів глави держави чи голів місцевих органів влади) тип виборчої системи можна тлумачити як взяті в єдності ознаки, що характеризують специфіку принципів обрання органів представницької влади й особливості загальної спрямованості (стратегії) проведення виборів.

Гендерна типологізація виборчих систем

Відкрито дискримінаційні виборчі системи найчастіше діють у суспільствах радикального мусульманського типу (що базуються на законах шаріату), де можливість бути обраним (іноді й право обирати) мають представники тільки однієї статі (чоловічої), а жінки, своєю чергою, лишаются осторонь виборчого процесу. Фактично такі релігійні дискримінаційні норми загальноприйняті та законодавчо закріплені.

Латентно дискримінаційні виборчі системи властиві державам, де офіційно відсутня дискримінація за ознакою статі, однак у суспільстві існують латентні переваги для представників однієї статі й обмеження для іншої.

Трансформаційні виборчі системи (перехідні від латентно дискримінаційної до гендерно чутливої виборчої системи) переважають у країнах перехідної демократії. Найчастіше в державах з таким типом виборчої системи законодавчо закріплена рівність обох статей. Серед вищих державних посадовців може тривати дискусія щодо механізмів і способів збільшення відсотка жінок у представницьких органах влади, проте кількісний і якісний показники представленості дискримінованої групи (жінки, національні меншини) лишається доволі низьким.

Гендерно чутливі виборчі системи мають формально закріплені механізми (методи) «позитивної дискримінації» за ознакою статі, тобто виборчі квоти. Ці механізми дають можливість представникам статі, яка менш репрезентована в органах влади, бути обраними через законодавчо закріплену відсоткову гарантію (квоту). У державах з таким типом виборчої системи одразу збільшується кількісне представництво жінок, однак це не гарантує якісних змін у політиці гендерної рівності. Прикладом країни з гендерно чутливим типом системи є Киргизія, де в результаті введення квотування після виборів 2008 р. відсоток жінок у парламенті зріс від 0 до 27 % [4]. Киргизія – одна з перших мусульманських пострадянських країн, в якій відповідно до декрету Тимчасового уряду Киргизії з 19.05.2010 по 31.12.2011 президентом була жінка-політик Роза Отунбаєва [7].

Гендерно сталі (сформовані) виборчі системи побудовані на основі рівності та вільної конкуренції серед кандидатів і партій, ґрунтуються на високій політичній культурі громадян, які є свідомими й активними виборцями. Їхній політичний вибір залежить не від статі, а винятково від політичної орієнтації, досвіду та результатів роботи політичної сили чи кандидата. У представницьких органах наявні посадовці різних статей. Така система може існувати в суспільствах, де розвинута демократія та/або існувала практика «позитивної дискримінації». У результаті виборів у радах різних рівнів існує збалансоване представництво гендерних груп.

Однак, на думку В. Якушика, практика «позитивної дискримінації» (за тією чи іншою формою квотування) властива не лише суспільствам

з розвинутими формами демократії. Він зазначає, що введення квот для жінок (і відповідне значне їхнє представництво в органах влади різного рівня) нерідко спостерігається у революційних та постреволуційних політичних системах, в яких істотно обмежені принципи плюралістичної демократії.

Серед політичних систем із плюралістичною демократією та застосуванням гендерного квотування В. Якушик пропонує, беручи до уваги критерій ступеня корумпованості соціально-політичних інституцій суспільства, виділяти такі різновиди, в яких діють гендерні квоти: 1) системи з корупцією, що пронизує усі процеси (ситуація «системної корупції»), в яких запровадження квот для жінок не впливає на зміну типу системи, а спрямоване тільки на деяке поліпшення іміджу режиму та керованості процесами прийняття рішень; 2) системи з елітарною корупцією; 3) соціал-демократичні системи на зразок Швеції та Фінляндії, в яких на всіх рівнях влади корупція фактично відсутня. Саме в таких системах гендерне квотування має не лише формальні ознаки, а й реальні механізми формування державної політики [10]. Існує також думка, що в державах, де встановлено гендерну рівність і жінки представлені в органах влади рівною мірою з чоловіками, значно нижчий рівень корупції або ж її взагалі не існує. Утім, ця думка потребує проведення ґрунтовного дослідження та вивчення позитивних практик і досвіду.

В Україні у результаті місцевих виборів 2010 р. і напередодні парламентських виборів 2012 р. актуальне питання типу виборчої системи. Необхідно здійснити ґрунтовний гендерний аналіз результатів місцевих виборів, зробити висновки в рамках парламентських виборів у 2012 р. і внести корективи до виборчої системи України, адже нинішню українську виборчу систему можна охарактеризувати як латентно дискримінаційну. Перед дослідниками, громадськими діячами та політиками стоїть завдання не лише не допустити зменшення жіночого представництва у Верховній Раді, а й допомагати збільшенню представництва професійних жінок-політиків, які сприятимуть інтеграції гендерного підходу на всіх рівнях влади.

Список літератури

1. Аналіз гендерного представництва в світлі проекту Закону України «Про вибори народних депутатів». – Б. м. : NDI, б. р. – 8 с.
2. Верховна Рада України. Офіційний веб-сайт. Новини [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://portal.rada.gov.ua/rada/control/uk/publish/article/news_left?art_id=290327&cat_id=37486. – Назва з екрана.
3. Дюверже М. Политические партии / М. Дюверже ; пер. с фр. – М. : Академический проект, 2000. – 538 с.
4. Коротенко В. Технология успеха : Браво, Кыргызстан, 2008 [Електронний ресурс] / В. Коротенко, З. Кочорбаева. – Режим доступу: http://caucasia.at.ua/publ/iz_zhurnal_quotdialog_zhenshinquot/stati/tekhnologija_uspekha_bravo_kyrgyzstan_2008/8-1-0-15. – Назва з екрана.
5. Мозер Р. Дж. Влияние избирательных систем на представительство женщин в посткоммунистических государствах [Електронний ресурс] / Р. Дж. Мозер. – Режим доступу: <http://www.owl.ru/win/books/genderpolicy/mooser.htm#9>. – Назва з екрана.

6. Основы теории политической системы / под общ. ред. Ю. А. Тихомирова, В. Е. Чиркина. – М. : Наука, 1985. – 246 с.
7. Офіційний веб-сайт президента Киргизії [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.kyrgyz-el.kg/index.php?option=com_content&task=view&id=604&Itemid=44. – Назва з екрана.
8. Центральна виборча комісія. Офіційний веб-сайт. Місцеві вибори–2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cvk.gov.ua/pls/vm2010/wp001>. – Назва з екрана.
9. Юрій М. Ф. Політологія [Електронний ресурс] / М. Ф. Юрій. – Режим доступу: http://ebk.net.ua/Book/political_science/uriy_politologiya/part6/1403.htm. – Назва з екрана.
10. Якушик В. Виступ під час форуму «Сприяння участі та представництву жінок у політиці», 12 листопада 2011 р., Київ (організатор – ВГО «Інститут демократії та соціальних процесів») [Електронний ресурс] / В. Якушик // Актуальні питання типологізацій держав і політичних систем. – Режим доступу: http://cisc.org.ua/index.php?option=com_content&task=view&id=104&lang=uk. – Назва з екрана.
11. Lijphart A. Democracies : Patterns of Majoritarian and Consensus Government in Twenty-One Countries / A. Lijphart. – New Haven : Yale University Press, 1984. – 229 p.
12. Matland R. E. The Contagion of Women Candidates in Single Member and Multi-Member Districts / R. E. Matland, D. T. Studlar // Journal of Politics. – 1996. – No 58 (3). – P. 709–733.
13. Norris P. Politics and Sexual Equality : the Comparative Position of Women in Western Democracies / P. Norris. – Boulder : Lynne Rienner Publishers, 1987. – 165 p.
14. Rule W. Parliaments of, by, and for the People : Except for Women? / W. Rule // Electoral Systems in Comparative Perspective : Their Impact on Women and Minorities Rule / ed. by W. Rule, J. Zimmerman. – Westport, CT : Greenwood Press, 1994. – 259 p.

S. Garashchenko

THE IMPACT OF GENDER MAINSTREAMING ON THE TYPE OF ELECTORAL SYSTEM

The article reveals the gender mainstreaming impact on the formation of the type of electoral system (proportional and majority) of society. Criteria of typology of the electoral systems are proposed in terms of integration of gender mainstreaming.

Keywords: electoral systems, gender mainstreaming, elections.

Матеріал надійшов 18.07.2011.